

Boček, Vít

[Rejzek, Jiří. The Proto-Slavic word initial x- ; Rejzek, Jiří. Lidová etymologie v češtině]

Opera Slavica. 2010, vol. 20, iss. 2, pp. 54-56

ISSN 1211-7676

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/116474>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Nevím, nakolik si autorka studie *Varianty českých frazémů* – specifikum češtiny jako jazyka západoslovanského Jaromíra Šindelářová (Ústí nad Labem) uvědomovala skutečnou složitost této problematiky: jednoznačná preference obecné češtiny ve výuce cizinců je sice praktická (zvláště při rychlokurzech nebo intenzivních kurzech, kdy jde o účel, efektivitu a čas), ale přináší zase komplikace se zvládnutím komunikačního celku češtiny: takto cizinec nikdy nepozná češtinu v jejích různých útvarech, neboť ztrácí právě porovnávací pozadí spisovnosti.

Pečlivá a dobře dokumentovaná je studie Dany Balákové (Ružomberok) *Syntax frazém so stavbou slovesnej syntagmy*, ale chybí jí více individuálního rozmachu překračujícího dokladový materiál, ale to je obecný rys tohoto sborníku, tedy jistá opatrnost a timidnost ve vyjadřování vyhraněnějších pojetí.

K problému sotáckých nářečí se v poslední době vyjádřilo několik autorů v různých sbornících, takže Viera Kováčová (Ružomberok) měl ve své studii o jejich vnitřním členění ztíženou i zlehčenou úlohu, s níž se vyrovnala se ctí, i když opět v úzké návaznosti na práce zejména J. Dudášové-Kriššákové. Studie Milana Ligoše (Ružomberok) je pečlivá, ale příliš žákovská (*Jazykoveda a vyučovanie slovenčiny*). Recenzní oddíl, jenž postihuje spíše lingvistickou problematiku, je víceméně sbírkou zpráv a deskripcí než skutečných hodnocení.

Celkově je však sborník sice nikoli vědeckou špičkou, ale solidním, nadějným vykročením.

Ivo Pospíšil

Rejzek, J.: The Proto-Slavic Word-Initial x-. Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, Praha 2008, 120 stran, ISBN 978-80-246-1356-7.

Rejzek, J.: Lidová etymologie v češtině. Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, Praha 2009, 144 stran, ISBN 978-80-246-1649-0.

Po několikaleté pauze od vydání svého *Českého etymologického slovníku* (Voznice 2001, dotisk 2008, elektronická verze na CD-ROM rovněž 2008) vydal Jiří Rejzek v krátkém sledu za sebou další dvě etymologické knihy. Po spíše popularizačně zaměřené příručce slovníkové se tentokrát jedná o přísně vědecky koncipované práce monografického typu. Stručně uvedu, o čem pojednávají.

Když jsem před několika lety v jedné ze svých recenzí vyjádřil přání, aby bylo (po řadě již zastaravších prací, například Machkově) znovu souhrnně pojednáno o problematice náslovného *ch-* v praslovanštině, netušil jsem, že taková práce již existuje v rukopise. Jiří Rejzek už o tomto tématu napsal a v roce 2001 obhájil svou disertační práci. V roce 2008 ji – aktualizovanou – vydal v anglickém překladu s názvem **The Proto-Slavic Word-Initial x-**. Útlá kniha (jak se ostatně na disertaci sluší) skrývá koncizní pojednání o dané otázce. V první kapitole autor uvádí širší rámec celé problematiky, když popisuje vznik slovanského *ch* v neiniciální pozici: rozebírá podmínky této změny (tzv. pravidlo *ruki*), rozsah její působnosti (praslovanština, indoíránské jazyky, litevština, zčásti arménština a nejasně albánština), její fáze (*s > š > ch*), systémové souvislosti (fonologizace této hlásky a její místo ve slovanském konsonantismu), otázku relativní a absolutní chronologie této změny a otázku možného íránského vlivu na praslovanštinu v této věci. Druhá a třetí

kapitola se již zaměřují pouze na slovanské *ch* iniciální. Obširně se v nich diskutují možné zdroje slovanského *ch* v násloví; kriticky se hodnotí jednotlivé doposud vypracované celostní teorie či jen dílčí pohledy na výklad jednotlivých slov či skupin slov s náslovným *ch*. V etymologické literatuře se doposud uplatnily tyto názory na původ slovanského iniciálního *ch*, resp. slov, která jej obsahují: onomatopoický původ, výpůjčky (z íránštiny, germánštiny či altajských jazyků), pokračování indoevropského **ch-* či **kh-*, pokračování ie. **sk-* či **k-*, pokračování ie. **sg-* či **g-*, pokračování ie. **s-*, pokračování ie. **k'-*, slovanské *ch* jako protetická hláska. Čtvrtá kapitola pak obsahuje samotný etymologický rozbor všech praslovanských slov s iniciálním *ch-/š-*. Autor jich shromáždil 55 (nevšimál si přitom výpůjček a slov onomatopoického původu). U každého rozebral jeho dosavadní výklady a po posouzení jejich adekvátnosti po stránce formální, sémantické a geografické tyto výklady seřadil podle stupně pravděpodobnosti. V několika případech také navrhl vlastní nový výklad či drobnou úpravu staršího pravděpodobného výkladu. Podstatnější jsou však celkové výsledky autorovy analýzy. Z diskutovaných možností původu slovanského iniciálního *ch* se jako nejčastější (nikoli však výhradní) ukázalo být ie. **sk-*, **s-* a **k'-*. Tyto tři možnosti jdou navíc poměrně snadno převést na jednu, totiž **s-* (protože **k' > s* a **sk > *chk > *ch*), čímž získáváme velmi elegantní popis. Co se týče chronologie, autor má za to, že iniciální slovanské *ch* vzniklo později než *ch* neiniciální, pravděpodobně v prvních stoletích našeho letopočtu. Podmínky a důvody k jeho rozšíření hledá autor v systému jazyka, a to v morfologii, tvoření slov, lexiku i fonologii. Celá problematika však zdaleka není jasně vyřešena a mnoho dílčích i obecných otázek zde zůstává nezodpovězeno.

Druhá Rejzkova kniha je knižním vydáním jeho habilitačního spisu. Tenká kniha (jak se ostatně sluší i na práci habilitační) nese název **Lidová etymologie v češtině**. Autor se v ní zabývá tématem, které dosud v české lingvistice nebylo důkladněji zpracováno. Podstatnou část knihy proto věnoval teoretickým aspektům této problematiky. V úvodní kapitole shrnul vývoj a současný stav bádání o lidové etymologii a zmínil místo, jaké patří této otázce v jazykovědě (spadá nejen pod etymologii, ale i psycholingvistiku a kognitivní lingvistiku). Nejobsaáhlejší druhá kapitola knihy podává přehled témat a problémů, které se lidové etymologie tu více, tu méně dotýkají. Autor se zde zabývá především povahou lidové etymologie, kterou definuje jako „mylnou etymologicko-sémantickou interpretaci slova, která vychází z přirozené tendence mluvčích měnit značková slova v popisná, slova neprůhledná v průhledná“. Nutnou vnější podmínkou reinterpretace je přitom formální blízkost slov, patrně ne nutnou, ale velmi obvyklou také sémantická souvislost. Autor rozebírá lidovou etymologii také z hlediska různých dichotomií, jako je synchronie – diachronie, langue – parole, intence – spontánnost, jazyk psaný – jazyk mluvený, apelativa – propria aj. Jako nejpodstatnější se zde jeví vztah k dichotomii centrum – periferie, protože většinu vnitřních předpokladů slova k tomu, aby u něj došlo k reinterpretaci, lze patrně uvést právě na společný jmenovatel perifernosti: lidové etymologii častěji podléhají slova cizí, izolovaná v rámci slovní zásoby, s malou frekvencí užívání. Hlavním metodologickým přínosem knihy je představení nové klasifikace (typologie) lidové etymologie. Autor dospěl k rozlišení čtyř základních druhů lidové etymologie. Svůj pohled pak ve druhé části aplikoval na materiál českých slov (ovšem protože jde o etymologická zkoumání, je český materiál zasazen do širších celoslovanských souvislostí), u nichž je možno doložit, že se stala předmět reinterpretace. Prvním typem lidové etymologie je asonace, kdy dochází k připodobnění jednoho slova druhému pouze na základě jejich zvukové podobnosti (např.

č. *klika* ‘štěstí’ je přejetím z něm. *Glück*, ale spojuje se s č. *klika* ‘držadlo dveří’). Při druhém typu, zvaném aradikace, se vedle zvukové podobnosti uplatňuje zároveň i sémantická souvislost (např. č. *velbloud* vychází z psl. slova, které bylo přejetím z gót *ulbandus*, ale zřejmě už velmi brzy došlo k příklonění k adj. *velký* + slovesu *bloudit*). Třetím typem lidové etymologie je tzv. adideace, proces sémantické asociace při fonetické podobnosti (např. č. adv. *často* je spojováno se subst. *čas*, ale jeho etymologický původ je jiný, vychází z psl. **čęsto* téhož významu). Posledním typem je resémantizace a jedná se o proměnu sémantické náplně periferního slova pod vlivem významu centrálnějšího homonymního kořene (např. č. *čitelný* mělo původně význam ‘smysly vnímatelný’, pochází totiž od slovesa *čítí*, *čítí*, dnešní význam vznikl pod vlivem slovesa *číst*).

Mohlo by se zdát, že se obě knihy liší v zaměření na různé aspekty etymologické práce. První evokuje spíše zkoumání formy, druhá spíše významu. Avšak není tomu tak. Autor si je dobře vědom, že etymolog musí vždy zkoumat obojí zároveň, a skutečně to v obou knihách činí. V několika příkladech rozborů konkrétních slov mu tento vyvážený přístup přinesl plody v podobě nového výkladu. Recenzentovi je dále sympatický samotný základní autorův metodologický postup. V obou knihách se nejprve deduktivně buduje teorie a teprve potom následuje konfrontace dostupného empirického materiálu s touto teorií.

Vzhledem k tomu, že v české etymologické produkci vychází obecně velmi málo monografií a čeští, řekněme spíše moravští, totiž brněnští etymologové se nejčastěji spokojují s drobnými sborníkovými či časopiseckými příspěvky, je třeba obě Rejzkovy knihy jen vítat. Autor si vybral témata zajímavá a přitažlivá, hodná pozornosti zejména pro jejich obecnou problematičnost, která je pro etymology trvalou výzvou.

Příspěvek vznikl v rámci projektu MŠMT ČR LC546.

Vít Boček

Алексеева, И. С.: Текст и перевод. Вопросы теории. Москва: Международные отношения, 2008, 184 с.

Полки русских книжных магазинов, отведенные под литературу о переводе, постоянно пестрят новыми названиями. Большая часть этих книг – многочисленные учебные пособия, пересказывающие основные положения теории перевода. Среди них затерялась тоненькая книжка в 180 страниц – монография практикующего переводчика, теоретика перевода Ирины Сергеевны Алексеевой. На неброской бежевой обложке – загадочное название «Текст и перевод».

Загадка разрешается уже на первой странице введения. Это не книга о том, какие трансформации претерпевает текст в процессе перевода. Это попытка создать единую, непротиворечивую теорию текста, ориентированного на перевод. Автор называет эту дисциплину «**транслатологией текста**» и рассматривает ее как особое научное направление внутри транслатологии, или теории перевода.

Структура монографии соответствует классическим канонам диссертации. Книга состоит из введения, заключения и шести глав, причем первые две главы – обзорные. Одна из них посвящена ракурсам теории текста, наиболее существенным